

Румяна Кокаличева (*Канада, Морганхил*)

ИЗОЛИРАН ТОПОНИМИЧЕН ТИП ОТ ХАРМАНЛИЙСКО

An isolated toponymic type from the region of Harmanli

The present paper presents an isolated type of toponyms in the microtoponymic system in the region of Harmanli. The toponyms are registered in the villages of Elena and Ivanovo, situated on the borderline of the region. Generally this type of toponyms can be described as composed of two syntactically unconnected components, the first of which consists of a Bulgarian family name, a Christian name or a nickname + - *оглу*, -*олу* for family names from Turkish-*oğlu* + *m* as a suffix for possession, defective in this construction, from the point of view of the Turkish language, and a second component, a Bulgarian geographical term using the article according to the characteristics of the dialect – for the specification of the toponymic object. The appearance of these toponyms should be referred to the period of Ottoman rule in the situation of everyday bilingualism and despite the fact that they appear on Bulgarian linguistic soil, they follow the pattern of Turkish compound words of the noun-noun type. They reflect the penetration of Turkish loan words and the initial stage of their adaptation to the regional Bulgarian toponymic system.

Keywords: onomastics, toponymy, Bulgaria, Harmanli region, isolated toponyms

Микротопонимите от Харманлийско съчетават две основни взаимозависими тенденции, известни и на общо топонимично ниво – тенденция към динамика и тенденция към консерватизъм. Като езикови единици те динамично следват общия езиков развой в рамките на съответния диалект, междудиалектните влияния и

взаимодействието между езиците, исторически регистрирани в региона. Като обвързани с конкретен географски обект, показват консервативност и пазят по-стари езикови форми. Поради тази тенденция конкретен топоним може да е неясен на информаторите, но те да го декларират като изконно техен, защото е част от топонимията на микросоциума.

Изследването представя един изолиран за Харманлийската топонимична система тип. Този топонимичен тип отразява както езиковата консервативност на микротопонимите поради тяхната обвързаност с конкретен топос, така и тяхната динамичност във връзка с промяната на културните реалии и конкретното топографско пространство.

Представените топоними са свързани с местности в землищата на две съседни села – Елена и Иваново, разположени непосредствено до източните склонове на Родопите, и са изолиран по отношение на топонимията в бившата Харманлийска околия (според административното разпределение от 1952 година, когато е започнала програмата за цялостно изследване на българската топонимия). Те са записани в Регистрите за поземлена собственост от 1903 година и потвърдени при топонимичните анкети, проведени през 1985 г. и 1986 г. Информаторите са категорични, че тези имена са на обекти от тяхното землище и са били собственост на най-старите български родове.

Селата **Елена** (със старо име *Джефарче* до 1906 г.) и **Иваново** (със старо име *Юнусча* до 1906 г.) възникват по време на османското владичество (ЕБ, III: 25). В района са известни като “стари села”. Заедно със селата **Славяново** (*Кораилии* до 1934 г.) и **Боярски извор** (*Бей бунар* до 1906 г.), което се разселило от Славяново, могат да се разглеждат като етнографски микрорайон с общ говор, носия, тесни социални и родови контакти в близкото минало. Навсякъде е добре известно преданието, според което землищата възникнали в земите на турски чифлик. Бейт, владетел на чифлика, го разделил между синовете си. Делирадев (1953: 82) също пише, че през XVII в. тук се създава турски чифлик, владян от Горунс бей. Най-вероятно той използва същото предание, до

което е имал достъп в един по-ранен период, тъй като не посочва никакъв друг източник. Владетел на дела, където се намирало сегашното село Елена, станал синът му Джефар бей (Йорданов 1939: 81). Селото било с две махали – християнска и мохамеданска, като около Освобождението християнската брояла към 150 семейства, а мохамеданската¹ – около 70 семейства, които се изселили отвъд турската граница (Попов, рък.). За Иваново не са намерени писмени данни. Информаторите не са сигурни дали селото е имало българска и мюсюлманска махала², или в съседство е имало мюсюлманско селище. В близост до един от най-оживените военни пътища тези села като чифликчийски са се ползвали от известна закрила от постоянните разбойнически набези, водели са едно относително по-спокойно съществуване и продължителен уседнал живот в едно и също землище. В Елена от 11 до 13 юли е ставал панаир, наречен *елмя*, на който се продавал добитък (Ихчиев 1908: 604–609) и който е бил средище за социално общуване между двете села. В миналото на гранично място правели общ водосвет против суша.

Изследваният тип микропоними е свързан със съществуващата през турското робство практика родовите имена на най-големите и най-заможни родове да се образуват с окончания по тюркска форма *-оглу*, *-олу* за РИ (от тур. *-ođlu* ‘син на’ – Илчев 1988: 532), и с *-лар* (от тур. *-lar*), форма за множествено число, специализирана и за образуване на родови имена. Тези форми на родовите имена са наложени вероятно от административни, данъчни и други владелчески отношения и до неотдавна са били разпространени в говорната практика на цяла Южна България (Илчев 1968: 532), но напълно отсъстват в литературната форма на фамилните имена. В село Иваново от 73 записани родови имена само 3 са с окончание *-олу* и са свързани с изследвания тип топоними. В село Елена не е записано родово име с окончание *-олу*, но там са записани родови имена с окончание *-лар*, наложени от дългото съжителство на българи и мюсюлмани. Както беше посочено по-горе, до Освобождението от турско робство в селото е имало българска и мюсюлманска махала. Срещу формите на *-лар* се

съобщават и форми изцяло според местната българска говорна практика: *Кафаджйолар* и *Кафите*, *Тдmanoолар* и *Тдмановци*, *Илйолар* и *Илйевци*, *Начоолар* и *Начовци* и др. Тази двойна форма на родовото име в разговорната практика показва стремеж към заменяне на чуждата форма с домашна. По време на топонимичната анкета често информаторите употребяваха в разговор помежду си формата на *-лар* (напр.: *Илйолар*), а на анкетиращия съобщаваха формата на *-овци/-евци* (напр.: *Илйевци*) съответстваща на множествено число в говора от лично³ и фамилно име⁴, която в оня момент от диалектния развой вероятно се приема като по-представителна.

Разглежданият тип топоними тук ще бъде наричан '*Мирчоолум – Нйвите*'. При изследването на публикуваните и архивни източници за подготовка на анкетата не бе открит нито един топоним от този тип. Доколкото ни е известно, досега не му е отделено специално внимание. По наше мнение езиковата форма и вероятният път на образуване допълват цялостната картина на харманлийската топонимия.

Според Георги Христов (1988) посоченият тип топоними представляват турска изафетна конструкция с първа част родово име, възникнало от лично име или прякор с наставка *-олу* (от тур. *-ođlu* 'син на' – Илчев 1988: 532) в притежателна форма, което може най-общо да се изрази като РИ от ЛИ (Пр) + *-ođlu* + *-т*. Според Стефан Пейчев (2010) това е несъществуваща морфологична структура от гледна точка на турския език, тъй като суфиксът *-м*, означаващ притежание, се отнася само за първо лице единствено число. Той тълкува топонима като изафетна конструкция с първа част ЛИ (Пр) + *o(г)лум* 'сине мой, моето момче, младеж', където крайното *-м* е притежателен суфикс за първо лице, и привежда пример с други обръщания като *кузу-м* 'агне; драги', *къз-ъм* 'моето момиче, девойче', *джан-ъм* 'душа; мили, мила', широко разпространени в народния говор и фолклора. По време на топонимичната анкета по-възрастните хора ги употребяваха. При това тълкуване притежателният суфикс *-м* намира логично обяснение от гледна точка на турския език, но поставя ономастичен проблем

за образуване на родово име с обръщение. Формата на родово име с крайно *-м* се регистрира само в топонимите. Родовите имена на *-олу* не се произнасят с крайно *-м*. По време на анкетата това беше проверено многократно. Регистрите за поземлена собственост от 1903 година също потвърждават тази информация. Записаните данни са дадени лично от собствениците, които са се представили с имената си и са декларирали имуществото си. Подаващите декларации са глави на родове или семейства, т. е. по-възрастни хора, които по онова време вероятно все още са знаели или разбирали турски език. В рамките на Османската империя турският е бил наложеният официален език и е било необходимо познанието му за данъчни, правни, търговски и всякакви други административни нужди. Въпросът е какъв турски език и кой е имал тези познания. На битово ниво това „знаене“ е ставало от „реч в реч“ (Кювлиева 1980: 86) и е можело да придобие доста странни форми, недоразбиране (Кювлиева, пак там) или адаптиране „според моделите на българския език“ (Симеонов 1980 4: 349). Отнесено към изследваните топоними, техните форми подсказват, че създателите им са използвали словообразователни средства, които не са обичайни за турските имена, въпреки че топонимите, според Пейчев и Христов, могат да се приемат за изафетна конструкция. Най-вероятно първата част на топонима е родово име, възникнало от лично име (или прякор) с наставка *-олу* от тур. *-ođlu*, напр. *Мирчо* + *-олу* = *Мирчоолу*, + *-м* като притежателна форма, въпреки че от гледна точка на литературния турски език това е форма за първо лице единствено число и използването ѝ е некоректно.

Вероятно първоначално се е образувал топоним по родово име в посочената дефектна притежателна форма, напр. *Кьдролум*, семантично равнозначно на ‘имот на този род’. Топоними изцяло от ЛИ или РИ са регистрирани в Харманлийско (Кокаличева 2011). По-късно разделянето на имота или появата на нов значим обект поражда необходимост от допълнително уточняване и се прибавят вторите части, напр. *Кьдролум* – *Караче*. Това предположение се подкрепя от регистрираните в с. Елена топоними *Кьдролум* и

Кьòролум – Кàраче. Вторите части на записаните топоними са или от български произход, или диалектни думи от стари заемки, адаптирани според говора и членувани. Доминантното свойство на топонима е конкретизирането на даден обект и в българския език членуването е най-точният и езиково икономичен начин.

При този процес на топонимообразуване крайната форма представлява съчетание от *име + име*. Възникналите на българска езикова почва имена от този тип Йордан Заимов (1977) нарича тип '*София – Подуяне*'. Според него името се отнася до един обект, като първата му част означава по-големия и по-важен обект, а втората конкретизира названието. Иван Дуриданов (1958: 104) определя този тип като несвойствен на българския език. Според него дори ако са възникнали на българска езикова почва, тези топоними са се появили по образец на турските сложни имена от изафетен тип. Подкрепено от горепосочените мнения на Георги Христов и Стефан Пейчев, ние приемаме, че коментираните тук топоними са създадени под влияние на изфетните конструкции като хибридни имена с първа част от българско родово име в притежателна форма – с дефективна от гледна точка на турския език морфология. и втора част – български географски термин, членуван за конкретизация на обекта. Някои от географските термини са турски заемки, трансформирани според българската фонетика и широко разпространени както в говора, така и в съседни регионални говори.

Топоними, образувани от две имена, без да са свързани в синтактична конструкция, са регистрирани в целия Харманлийски регион (Кокаличева 2011), но конкретният разглеждан тук топонимичен тип е изолиран и свързан единствено с микротопонимичните системи на селата Елена и Иваново, както е посочено по-долу.

В село Елена са записани следните топоними от разглеждания тип:

Кèльолум – Герàня, кладенец в пасище, З 0.5. От РИ – от Пр, образуван от *кель* 'вид болест, краста, плешевина; упорит човек' (БЕРП: 320) и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма. Този

Пр е залегнал в образуването на РИ, съобщено по време на анкетата като *Кѐльови* = *Келѐшоолар* = *Келешуй* (с *-ови* > *-уй* според говора) имена за назоваване на един от най-големите и стари родове в селото. Според паспортната регистрация фамилията е *Келѐшев*. Втората част на топонима е от диал. *геран* 'кладенец, от който водата се вади с кобилица' (БЕР I: 237). Регистрирана е и формата **Келѐшовия геран**. Сравни още: *Келѐшовската нива*, *Келѐшовата адъ*, *Келѐшуйте ниви*, *Келѐшуйте чайре*.

Кьоролум, кладенец и ниви З 0.5. От РИ *Кьорювци* от Пр, образуван от диал. *кьор* 'сляп' (БЕР III: 243) и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма.

Кьоролум – Караче, поляна с кладенец и вековно дърво, СЗ 1.5. С втора част диал. *карач* 'бряст' (БЕР I: 241) в умалителна форма според в говора.

Чакъролум – Гераня, кладенец в дол, С 2. От РИ *Чакъровци* (от Пр, образуван от остар. дил. *чакър* 'сивоок, пъстроок' и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма) и втора част *геран*, вж. по-горе. Съобщава се и като **Чакъровия геран**.

В село Иваново са регистрирани следните микропоними от разглеждания тип:

Караколум – Байря, гора С 3. От РИ (сега *Караколеви*) и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма – от ЛИ *Колю* + начално *Кара* (диал. 'черноок, тъмен по тен'). В селото има много родови имена със съставна част *Кара-*, срв. *Карабаневи*, *Каракочевци*, *Каракочевци*, *Каракочевци* и др.; втора част *байр* 'могила, чука, бърдо' (БЕР I: 26), в говора със значение 'гора' дори когато е на съвсем равно място.

Караколум – Кладенаца С 3, ниви и стар кладенац на този род.

Караколум – Чийря С 3, ливади и ниви. С втора част *чийр* 'ливада, пасище' в говора.

Кьосоолум – Гереня, З 2, ниви. От РИ (сега *Кьосеви*) от Пр, образуван от диал. *кьосе* 'мъж, комуто не растат брада и мустаци' (БЕР III: 246) и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма; втора част диал. *герен* 'място, което се залива с вода, при изсъхване почвата му се напуква' (БЕР I: 238).

М̀аркоолум – Гер̀аня, ниви З 1. От старо РИ от ЛИ *М̀арко* и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма, сега в селото има род *М̀аркод̀обреви* и *Чорбадж̀им̀аркови*, вероятно по-късни клонове от този род; в с. Елена един от най-старите родове е *М̀арковци*. Втора част – диал. *гер̀ан*, вж. по-горе.

М̀аркоолум – Гр̀ънните, заградени места за зеленчукови градини, С 0.2. С втора част диал. *гр̀ънни* ‘градини’.

М̀ирчоолум – Бай̀ря, гора С 4. От РИ запазено и до сега във форма *М̀ирчоолу* от ЛИ *М̀ирчо* и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма и втора част диал. *бай̀р* ‘гора’ според говора.

М̀ирчоолум – Нивите, З 3.

Па̀п̀азоолум – Бах̀ч̀ата, черничева градина, Ю 2. От остаряла форма на РИ от диал. остар. *па̀п̀аз* ‘поп, свещеник’ от турски *paraş* също (БТР: 598) и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма, сега РИ е *Поп̀ови*; втора част *бах̀ч̀а* ‘зеленчукова градина’ (БЕР I: 36), в говора със значение ‘черничева градина’.

Па̀п̀азоолум – Уден̀иц̀ата на Бисерска река.

П̀ейоолум – Гр̀ънните, заградени ниви край селото, СЗ 2. От РИ от ЛИ *П̀ейо* и окончание *-олу* за РИ, съобщено и като *П̀ейоолар* в притежателна форма; втора част *гр̀ънни* – вж. по-горе.

П̀ейоолум – Ка̀меня, пасище СЗ 2.

П̀ейоолум – Нивите СЗ 2.

Я̀нкоолум – Гер̀аня, ниви ЮИ 0,5. От РИ от ЛИ *Я̀нкул* и окончание *-олу* за РИ в притежателна форма, сега РИ се съобщава като *Я̀нкови* и *Я̀нлул̀я̀то* в събирателна форма характерна за говора; втора част от диал. *гер̀ан* ‘кладенец, от който водата се вади с кобилица’ (БЕР, I, 237). Топонимът е записан и във форма *Я̀нк̀уловия гер̀ан* в съседство с *Я̀нк̀уловата воден̀иц̀а*.

Я̀нкоолум – Чѝй̀ря, **Я̀нкоолум – Чѝир̀я̀то** ливади ЮИ 3. С втора част от диал. *ча̀ир* ‘ливада, пасище’ (БТР: 1042) с *a>u* през *e*, характерно за говора. В дублетната форма на топонима втората част е събирателна форма, характерна за говора.

Всички записани топоними се посочват от информаторите като свързани с имотите на стари български родове, чиито родови имена, в една от известните в микросоциума форми, са залегнали в образуването им.

Хибридни от езикова гледна точка, тези топоними отразяват консервативността на микротопонимичната система по отношение на регионалния и общия езиков развой и един от начините, по-който се е осъществявала адаптацията на турските заемки в регионалната микротопонимична система⁵. Тяхната изолираност би могла да е следствие от географското положение – гористите подножия на Източните Родопи, които са естествено убежище, административната им принадлежност – в турски чифлик⁶, който осигурява защита срещу разбойнически набези в размирни времена и отседнал живот и собственост в едно и също землище, социална консолидация на християнски микросоциум в една махала или селище и регламентиран мирен взаимнообмен с мюсюлмански микросоциум и вероятни битови българо-турски езикови контакти. Възможно е също така този тип топоними, поради географското положение на селата Елена и Иваново на границата на някогашния окръг, да са маргинални по отношение на Харманлийската топонимична система и да имат съответствия в други региони на Родопите, за които засега нямаме информация.

БЕЛЕЖКИ

¹Така е посочено в ръкописа, без да се поясни дали се отнася за българомохамедани – информация, важна за изясняване на осъществяваните в миналото езикови контакти.

²Определението веднъж по народност и втори път по професионална практика се дължи на липсата на писмени документи и проучвания каква е била народността на мюсюлманите. През вековете в този район е имало различни етноси с мюсюлманско вероизповедание.

³“Ивановден беше много личен празник. ... Тогава празнуват всички Ивановци.” (по-запис от ономастичната анкета в селото).

⁴“В него край бяха Илиевци, къщи, имоти, всичко там.” (по запис от топонимичната анкета в селото).

⁵За адаптацията на турските заемки в българския език виж подробно: Веса Кювлиева, Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки – съществителни и прилагателни – в българския език, Известия на Института за Български език, кн. 24, София, 1980, 78–136.

⁶За чифликчийството и отражението му в Южна България вж: Иван Кочев. Населението на Югоизточна България, Български диалектен

атлас. Т. I, ч. 2, София и конкретно в Харманлийско: Колю Динков. Харманли. София, 1985.

БИБЛИОГРАФИЯ

Делирадев 1953: Павел Делирадев. *Принос към историческата география на Тракия*. Т. 2. София.

Динков 1985: Колю Динков. *Харманли*. София.

Дуриданов 1958: Иван Дуриданов. *Топонимията на Първомайска околия*. Годишник на Софийския университет. Филологически факултет. Т. LII, 2, 1956–1957, София.

Заимов 1977: Йордан Заимов. *Местните имена в Панагюрско*. София.

Илчев 1968: Стефан Илчев. *Българските фамилни имена*. Известия на Института за български език. Кн. XVI. София.

Ихчиев 1908: Диаманди Ихчиев. *Панаирите и пазарните дни в Южна България преди Освобождението (Според официалния турски алманах на Одрински вилает за 1867 г.)*. Списание на Българското икономическо дружество. Год. XII. Кн. 9–10, София, 604–609.

Йорданов 1939: Тянка Йорданов, *Село Княз Борисово, Харманлийско*. Принос към поселищно-географските проучвания на Тракия. – В: Архив за поселищни проучвания. Год. I, кн. 1, София 1939–1940, 73–91.

Кокаличева 2011: *Местните имена в Харманлийско*, В. Гърново, 2011.

Кювлиева 1980: Веса Кювлиева. *Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки – съществителни и прилагателни – в българския език*. Известия на Института за Български език. Кн. 24, София, 78–136.

Пейчев 2010: Стефан Пейчев, по кореспонденция през 2010 г.

Попов, рък.: Александър Попов. *История на с. Елена*. Ръкопис, съхраняван в кметството на селото.

Симеонов 1980: Борис Симеонов. *Местните имена от района на Плиска*. Български език. Кн. 4, 340–350.

Георги Христов 1988: устно.

СЪКРАЩЕНИЯ

БЕР – Български етимологичен речник

БТР – Български тълковен речник

ЕБ – Енциклопедия България

ЛИ – лично име

напр. – например

остар. диал. – остаряло диалектно

ПР – прякор

РИ – родово име

Кратка бележка за автора

Д-р Румяна (Донева) Кокаличева завършва славянска филология в СУ “Св. Климент Охридски”, защитава докторска дисертация в областта на ономастиката и се хабилитира като научен сътрудник II степен в Института за български език при БАН. Основните ѝ изследователски интереси са в областта на ономастиката, фолклористиката и антропологичната лингвистика като работи в Института за български език, в изследователски групи в Института за етнография, Института за фолклор при БАН и в Департамента по антропология в Монреалския университет. Преподавателската ѝ дейност е предимно в областта на етнолингвистиката в Софийския университет и в областта на лингвистичната антропология в Монреалския университет. В последното десетилетие изследователският ѝ интерес е трайно насочен към визуалната антропология и е старши специалист за научни проучвания за документални филми в “Антровизия”.

Адрес за кореспонденция

Dr. Roumiana Kokalitcheva

“Antrovisia”

19381 Dougherty Avenue

Morgan Hill, CA 95037

e-mail: donevar@charter.net